

Tema 11:

Evandeosko svjedočanstvo

Isus je poslao apostole cijelom svijetu da »naviještaju Evandjelje svakom stvorenju«. Sadržaj tog Evandjelja bilo je ono što je Isus govorio i činio u svom zemaljskom životu. Matejevo, Markovo, Lukino i Ivanovo evandjelje rezultat su dugog procesa sastavljanja. Evandjelja nisu knjige koje prikazuju Isusa kao lik iz prošlosti: to su aktualne riječi, u njima je Isus uvijek živ.

11.12.2023.

Članak poslušajte ovdje.

Najstarije pisano svjedočanstvo o riječi „evanđelje” u kršćanskom smislu potječe od svetog Pavla, iako je njezina uporaba prethodila njemu. Apostol je upotrebljava 20 godina nakon Gospodinove smrti, a da je ne mora objašnjavati (1 Sol 1,5; 2,4; Gal 2,5.14; 1 Kor 4,15; Rim 10,16). Iz Isusovih usta riječ „Evanđelje” obično je popraćena dopunom: „Evanđelje Kraljevstva Božjeg”.

U davnim vremenima - kod Homera ili Plutarha - riječ „evanđelje” koristila se kao naziv za nagradu koja se davala onome tko je objavio vijest o nekoj pobjedi ili za žrtvu zahvalnosti bogovima koja se prinosila za tu dobru vijest. Rimljani su „evanđeljima” nazivali skup

dobrobiti koje je August donio čovječanstvu, o čemu svjedoči natpis koji se odnosi na cara: „Dan rođenja boga označio je početak dobre vijesti za svijet”.

Međutim, u grčkom prijevodu Starog zavjeta (Septuaginta), glagol euaggelidso, „podijeliti dobru vijest”, bio je u vezi s najavom dolaska mesijanskih vremena, u kojima će Bog spasiti svoj narod: »Evo me, Kako su ljupke po gorama, noge glasonoše radosti koji oglašava mir, nosi sreću, i spasenje naviješta, govoreć Sionu: „Bog tvoj kraljuje”« (Iz 52,7-8 [LXX]; vidi također Iz 61,1-2; Ps 96,2.10).

U Novom zavjetu taj glasnik ili navjestitelj koji naviješta Gospodinovo kraljevanje i svojom riječju otvara mesijanska vremena je Isus.

Pisanje i vjerodostojnost evanđelja

Evandjelja nas obavještavaju da »pošto Ivan bijaše predan, otiđe Isus u Galileju. Propovijedao je evandjelje Božje« (Mk, 1,14). Ta radosna vijest je da je s Isusom Kraljevstvo Božje prisutno. Isus nije samo glasnik te radosne vijesti, nego se poruka odnosi na njega samoga. Nakon uskrsnuća Isus je poslao apostole po cijelom svijetu da »propovijedaju Evandjelje svemu stvorenju« (Mk 16,15). Sadržaj toga Evandjelja bilo je ono što je Isus govorio i činio u svom zemaljskom životu, kao i njegova muka, smrt i uskrsnuće, pokazujući da su u njemu obećanja Staroga zavjeta dosegla svoju puninu.

Iz tog apostolskog poslanja rađaju se „evandjelja”, koja se tako nazivaju jer sadrže napisano evandjelje. Do nas su došla četiri svjedočanstva jednog evandjelja: Matejevo, Markovo, Lukino i Ivanovo. Ove četiri priče rezultat su dugog procesa pisanja, koji se obično dijeli u tri faze:

1) Isusov život i učenja u Palestini tijekom prva tri desetljeća naše ere. Tih su godina njegovi učenici bili slušatelji i svjedoci znakova i čudesa koje je njihov Učitelj činio. Nadalje, on ih je poslao da propovijedaju njegovu poruku, što je uključivalo učenje onoga što su morali prenijeti. To je razdoblje u kojem pamćenje igra vrlo važnu ulogu.

2) Nakon Isusove smrti i uskrsnuća razvija se usmena predaja. U to vrijeme apostoli su propovijedali ono što je Gospodin govorio i činio u svjetlu dubljeg razumijevanja događaja u kojima su oni sudjelovali i uz pomoć Duha istine (Iv 16,13). To je razdoblje od još 30-40 godina tijekom kojeg se predaja o Isusu usmeno širi iz Palestine do mnogih drugih mjesta u Rimskom Carstvu. U tim desetljećima zacijelo su se predaje o Isusu oblikovale i u nekim pisanim oblicima (Isusova učenja i izreke, čuda koja je činio, priča o

njegovoj muci i smrti itd.) i prilagođavale se potrebama slušatelja u propovijedima, katehezama i liturgijskim slavljinama.

3) Od kasnih 60ih — kada je većina onih koji su bili izravni svjedoci Isusova života i djela nestala, a hram u Jeruzalemu uništen — do kraja prvog stoljeća, evanđelisti su zapisali neke od brojnih priča koje su se prenosile usmeno ili pismeno. Da bi to učinili, sintetizirali su te tradicije ili razvili druge u skladu s novim okolnostima u kojima su živjele različite kršćanske zajednice. U svojoj su zadaći sačuvali stil apostolskog navještanja.

Evanđelja u tekstu ne navode tko su im autori. Anonimna su djela. Neki kršćanski spisi s kraja prvog stoljeća citiraju izraze ili odlomke prisutne u evanđeljima, iako ne govore o tome tko ih je napisao. U svakom slučaju, već je u drugom stoljeću postojao

konsenzus da su bila samo četiri ovakva spisa i da su autoriteti koji stoje iza njih bili apostolski likovi Matej, Marko, Luka i Ivan. To bilježi Papija Hierapolski (prenio Euzebije iz Cezareje), sveti Irenej, Klement Aleksandrijski i Muratorijev kanon koji prenose najstarija svjedočanstva o autorstvu evanđelja. Na primjer, sveti Irenej piše:

»Matej je objavio pisani oblik evanđelja među Hebrejima na njihovom jeziku, dok su Petar i Pavao u Rimu naviještali evanđelje i osnovali Crkvu. Nakon njegova odlaska Marko, Petrov učenik i tumač, također nam je pismeno prenio ono što je Petar propovijedao. Luka, Pavlov pratitelj, također je zabilježio u knjigu ono što je Pavao propovijedao. Tada je i Ivan, učenik Gospodinov, onaj koji je počivao na njegovim grudima (Iv 13,23), također objavio evanđelje dok je boravio u Efezu« (Protiv krivovjerja, 3,1,1).

Ovim riječima lionski biskup pokazuje apostolsko podrijetlo četiriju kanonskih evanđelja. Oni su autentična i istinita predaja apostola. Važno je napomenuti da izraz „autentičan” označava izvorni karakter ili usklađenost s izvornikom akta ili dokumenta. U ovom uvjetu leži njegov autoritet i stoga može predstavljati potvrdu ili dokaz. Zbog toga se za spis kaže da je autentičan kako bi ukazao da stvarno ima osobu kojoj se pripisuje kao svog autora.

Ali pojam „autentičan” u množini također se koristi za označavanje predstavnika Tradicije s autoritetom, koje su univerzalno prihvatili Sveti Oci. U tom smislu, apostoli (Matej i Ivan) ili apostolski ljudi (Marko, Petrov učenik, i Luka, Pavlov učenik) su „autentični” jer jamče autentičnost i istinitost svjedočanstva evanđelja koja nose njihova imena, ne zato što su evanđeoske priče nužno napisali vlastitim rukopisom.

Zapravo, ne znamo konkretan način na koji su te priče sastavljene. Sličnosti i razlike između prva tri - Mateja, Marka i Luke - nazvanih „sinoptička evanđelja”, ako su smještene u paralelne stupce njihove podudarnosti i neslaganja mogu se uočiti jednim pogledom (sinopsis), dovele su do raznih hipoteza o njegovom podrijetlu.

Dugo se smatralo, sljedeći svetog Augustina, da je evanđelje po Mateju ono koje je bilo prvo napisano, a da ga je Marko naknadno skratio i da je kasnije Luka, poznavajući ta dva spisa, napisao svoje.

Također se predlagalo, slijedeći Klementa Aleksandrijskog, da je Matej bio prvi koji je napisao svoje evanđelje za judeo-kršćane, zatim ga je Luka prilagodio kršćanima poganskog podrijetla, sve dok, konačno, Marko nije sastavio kompendij od dva evanđelja.

Međutim, objašnjenje koje danas ima najveću podršku je ono koje smatra da je Markovo djelo favoriziralo odnos između usmenog i pisanog evanđelja i postalo je prototipom „evanđelja”. Drugi bi evanđelisti usvojili shemu ovog prvog izvještaja, dodajući zajednički materijal koji nije bio prisutan kod Marka i u njihovim vlastitim materijalima. U svakom slučaju, između različitih tradicija povezanih s apostolima, svaki je evanđelist morao odabrati ono što mu je bilo na raspolaganju, uokviriti to u pripovijest i skratiti ili proširiti, vodeći računa o okolnostima zajednica kojima se obraćao.

Na temelju ovog razumijevanja, čini se da su Matej i Luka, možda i ne poznavajući jedan drugoga, koristili evanđelje po Marku. S druge strane, ono što je zajedničko Mateju i Luki, ali se ne nalazi kod Marka, obično se poistovjećuje sa zbirkom Isusovih

izreka (obično se naziva izvor Q), ali za koju, ako je i postojala, do nas nisu stigla nikakva svjedočanstva.

Nadalje, svako od tri evanđelja predstavlja predaje koje su samo njihove i ne pojavljuju se kod drugih. Ivan, sa svoje strane, poznaje predaje sabrane u Marku, iako pripovijedanje o Isusovom životu i djelu iznosi o svom stilu.

U svakom slučaju, ovi prvi dokumenti okupljaju tradicije koje sežu do apostolskog propovijedanja. Oni nisu Isusovi životopisi u smislu koji se trenutačno pridaje pojmu „životopis” - iako pripovijedaju o Gospodinovom zemaljskom životu - već prije apostolsko svjedočanstvo o Isusu Kristu. Zapravo, sveti Justin ih naziva „Sjećanja (ili sjećanja) apostola”, koja se „nazivaju evanđeljima” (Apologija, 1,66,3). To će biti naziv koji se nameće i koji pokazuje i svoju originalnost i povezanost s apostolskim

propovijedanjem, čak i u strukturi priče.

Zapravo, shema četiriju evanđelja ista je kao ona apostolske najave (kerygma), sintetizirana, na primjer, u Petrovu govoru u kući satnika Kornelija (Dj 10,37-43): Isusa krsti Ivan, propovijedajući i čineći čuda u Galileji, odlazi u Jeruzalem, gdje je nakon službe u svetom gradu odveden u svoju muku i smrt. Nakon što je uskrsnuo, ukazuje se apostolima i uzlazi s Ocem na nebo, odakle će doći kao sudac. Oni koji vjeruju u njega dobivaju oprostjenje grijeha.

Na ovoj shemi svaki evanđelist piše vlastitu pripovijest. Matej i Luka govore o periodu prije Isusovog javnog djelovanja u pričama o njegovu djetinjstvu, a Ivan prologom prikazuje preegzistenciju Isusa, Logosa koji je postao tijelom. Marko ističe potrebu obraćenja za primanje

Mesije i Petrovu ulogu. Matej predstavlja Isusovu službu oko velikih govora. Luka naglašava Isusov uspon iz Galileje u Jeruzalem. Ivan otkriva Isusovo mesijansko stanje kroz znakove (čuda) i prikazuje Kristovu smrt kao proslavu.

Povijesna pouzdanost

Da bismo govorili o povijesnoj istinitosti evanđelja potrebno je dobro razumjeti vrstu kojoj pripadaju. To nisu suvremene kronike Isusova života koje je napisao svjedok. To su priče vjerne apostolskoj tradiciji, koja je pak vjerna Kristovu propovijedanju i životu. To jest, apostoli nisu samo ponovili ono što je Isus rekao ili prepričali u detalje što je učinio. Prenosili su Isusov život dajući mu smisao. To je jasno u najprimitivnijoj ispovijesti vjere koju sveti Pavao sabire u 1 Kor 15,3 i koju je sam

primio predajom: »Krist je umro za naše grijehе, prema Svetom pismu.« To jest, apostolsko propovijedanje prenosi nepobitne povijesne činjenice - „Krist je umro”, povijesni događaj koji se dogodio pod Poncijem Pilatom - sa spasonosnim značenjem koje izravno utječe na muškarce i žene svih vremena - „za naše grijehе” - kako je objavljeno u svetim izraelskim spisima - „prema Svetom pismu”.

Ono što je ispriopovijedano u evanđeljima, dakle, odnosi se na istinu o onome što se dogodilo, na ono čemu su apostoli svjedočili i propovijedali kako bi priopćili ljudima svih vremena da se spasenje nalazi u umrlom i uskrsлом Kristu, kao što je Sveto pismo Izraela najavilo. Stoga u tim spisima ne bismo trebali tražiti gole, objektivne činjenice - nešto što je, s druge strane, nemoguće postići u drevnoj priči - lišene značenja koje su im dali

evanđelisti. Povijesna zbilja ne može se odvojiti od nauka apostola, koji svaki evanđelist iznosi na svoj način.

To ne znači da se nemoguće vratiti na povijesne događaje prenesene u evanđeljima ili da nas njihov status priča neraskidivo povezanih s određenim učenjem sprječava da potvrdimo da je ono što se u njima pripovijeda pouzdano. Tijekom stoljeća, povijesnost evanđeoskih priča ispitivana je prema konceptu povijesti koji je bio vezan za određeno vrijeme. U moderno doba, po poimanju povijesti kao narativa koji se temelji na povijesnoj kritici drevnih dokumenata koji se nisu smatrali objektivnima, uspostavljena je razlika između „Povijesnog Isusa i Krista vjere”. Time je Isusov lik, koji su povjesničari mogli rekonstruirati, odvojen od onoga što Crkva naučava o Kristu. Iako za kršćanina ne postoji razdvojenost – budući da je povijesni Isus isti Gospodin Isus Krist, čiju

osobu i nauk Crkva vjerno prenosi – problem koji on postavlja je neizbježan. Ne može se zanemariti pitanje kako pristupiti Isusu s povijesnog gledišta. Isus Krist, utjelovljeni Sin Božji, bio je i jest pravi čovjek. On je lik u povijesti i njegovo otkupiteljsko djelo također je izvršeno po njegovim djelima u ljudskoj povijesti. Kako uči Benedikt XVI., da je Isus ideja ili ideologija, kršćanstvo bi bilo gnoza. Stoga je povijesno istraživanje onoga što se pripovijeda u evanđeoskim pričama nužan uvjet, ne samo za učvršćivanje vjere, nego i za bolje poznavanje svete Gospodinove ljudskosti.

Pristup Isusu mora početi od evanđelja: ona su primarni izvor za upoznavanje Isusa. U isto vrijeme, primili smo povijesna svjedočanstva iz drugih nebiblijskih izvora koja podupiru ono što ove četiri priče sadrže. Na primjer, arheološki nalazi u palestinskoj regiji na prijelazu ere

iznijeli su na vidjelo vrijedne podatke koji podupiru ili kontekstualiziraju ono što je ispriповijedano u evanđeljima. Tekstovi pronađeni u Kumranu, prijevodi židovskih spisa na aramejski, židovska usmena tradicija i njezini oblici prijenosa, rabinski izvori omogućuju nam da bolje razumijemo vjersku vitalnost vremena i način na koji su se sveti spisi koristili. Svjedočanstvo o Isusu židovsko-rimskog povjesničara Josipa Flavija i druga svjedočanstva iz poganskih izvora (Tacit, Svetonije, Plinije), zajedno s podacima koji proizlaze iz grčko-rimskih retoričkih tekstova, studija helenističkog obrazovanja ili utjecaj grčkih škola, također nam pomažu da uobličimo i bolje razumijemo povijesne aspekte prisutne u evanđeljima. I usprkos optužbama za subjektivnost ovih priča, gore spomenuti vanjski izvori nadopunjuju se nizom kriterija koji osiguravaju povijesnu pouzdanost

evanđeoskih priča. Neki od najvažnijih su:

1) Kriterij diskontinuiteta. Izrazi i činjenice koji se ne uklapaju u tadašnji judaizam niti bi ih prva Crkva ili evanđelisti izmislili smatraju se dokazano povijesnima. Na primjer, „Kraljevstvo Božje”, „Sin Čovječji”, „Abba”, „Amen”, Ivanovo krštenje Isusa, mane apostola.

2) Kriterij višestrukog svjedočenja. Obilježja Isusova lika, propovijedanja i djelovanja koja su posvjedočena u svim evanđeljima i u drugim spisima Novoga zavjeta ili izvan njega su autentična. Na primjer, Isusov položaj pred Zakonom, grešnicima i siromasima; otpor da bude priznat kao politički kralj-mesija; propovijedanje Kraljevstva, njegova iscjeliteljska djelatnost i njegova čuda.

3) Kriterij koherentnosti ili usklađenosti. Aspekti koji se ne mogu

utvrditi kao povijesni prema drugim kriterijima, ali koji se u skladu s onim što pouzdano znamo o Isusovom propovijedanju i njegovoj najavi dolaska i uspostave Kraljevstva Božjeg, smatraju autentičnim. Na primjer, Oče naš, prispodobe ili blaženstva.

4) Kriterij potrebnog objašnjenja. Autentičnima se smatraju i događaji koji daju značenje i osvjetljavaju skup elemenata koji inače ne bi bili shvaćeni. Na primjer, uspješan početak Isusove službe, njegovo djelovanje u Jeruzalemu, njegovo privatno poučavanje učenika.

Ovim kriterijima pridodaju se takozvane „indikacije” da je nešto što je ispričano vjerojatno istinito. Pojediniosti poput Isusovog spavanja na glavi čamca ili naznaka da se nešto dogodilo, primjerice, „u blizini Jerihona”, pokazatelji su da iza priče stoji svjedočanstvo očevica.

Sve to pokazuje da su evanđelja, iako su svjedočanstva vjere, povijesno pouzdana. Ona dokazuju da teološki i spasonosni način na koji evanđelja prikazuju Isusa ne deformira povijesnu stvarnost uzdižuć

i njegov lik. To ne znači da se slika koju prenose evanđelisti iscrpljuje u njihovim pričama, jer, kako piše sveti Ivan, postoji još mnogo toga što nije zabilježeno u evanđeljima (Iv 20,30-31; 21,25). Ali, uglavnom, zato što je Isus vječni Sin Božji, čija slika nadilazi sve ljudske pokušaje potpunog razumijevanja.

Slika o Kristu prema evanđeljima

Iako je nepotpuna, slika o Kristu koju evanđelja prenose nije samo ona koju nam je Bog želio otkriti, već je temelj svih drugih slika o Kristu koje su se predlagale i razvijale kroz crkvenu povijest, osobito po njezinim svecima. Sve te slike temelje se na

slikama o Isusu koje nalazimo u evanđeljima.

Sveti Matej prikazuje Isusa sa svom svojom veličanstvenošću, budući da je Sin Božji (usp. 1,20; 27,54). On je također obećani Mesija. U njemu se ispunjavaju najave starozavjetnih proroka, kao kad se kaže da se „ispunilo što je Bog rekao preko proroka” ili s drugim sličnim izrazima (1,22-23; 2,5-6.15.17). -18.23; 3.3-4; itd.). Ali on je ujedno i Mesija kojega vlasti Izraela ne prihvaćaju i odbacuju. Zato naviješta da će Bog oblikovati novi narod „koji će donositi plod” (21,43). Taj novi narod je Crkva. U njoj je Isus Učitelj, ali prije svega Emanuel – Bog s nama – još od prije njegova začeca (1,23), koji će biti prisutan među svojim narodom do kraja vremena (18,20; 28,20).). On je, konačno, Sluga Gospodnji kojeg je navijestio Izaija, koji svojim riječima i svojim

čudesima ostvaruje Božji naum spasenja za ljude (8,16-17; 12,15-21).

Za svetog Marka, jer drukčije i ne bi moglo biti, Isus je i Mesija najavljen u Starom zavjetu, ali, osim tekstovima koji se u njemu ispunjavaju, prikazuje se kako vrši djela obećanog Mesije. No, kako bi izbjegao tumačenja političke naravi, Isus traži šutnju od onih kojima je učinio dobro po tim djelima, tako da se njegova spasiteljska misija ne shvati u vremenskom smislu, nego u svjetlu križa (1,44; 5,43; 7,36; 8,26). Iz tog razloga evanđelist upućuje da je Isus najviše volio da ga se zove Sinom Čovječjim (2,10.28; 8,31.38; itd.), jer naslov je to koji evocira viziju knjige Daniela koja najavljuje da će nebesko biće, „poput sina čovječjeg”, doći odozgor i primit će vlast nad svim narodima (Dn 7,13-14) i pokazuje transcendentni karakter Mesije. Nadalje, sveti Marko naglašava da je Isus „Sin Božji”. Tako ga se naziva od

samog početka priče (1,1), Otac ga objavljuje u krštenju i u preobraženju (1,11; 9,7), a satnik ga priznaje pod križem (15,39).

Sveti Luka ističe da je Isus prorok par excellence (1,76; 4,24; 7,16.26; 13,33; 24,19). Nitko kao on ne može govoriti u ime Boga. Nadalje, poput proroka Starog zavjeta koji su bili potaknuti Božjim duhom, Isus je bio pomazan Duhom u krštenju (3,22), vođen od njega u pustinju da bude iskušavan (4,1) i potaknut da ode u Galileju kako bi započeo svoju misiju (4,14.18). Za trećeg evanđelista Isus je i Spasitelj, jer će spasiti ljude od njihovih grijeha. U njemu se ispunjavaju obećanja spasenja koja je Bog dao patrijarsima i prorocima Izraela (1,47.69.71.77; 2,11.30; 3,6; itd.), koja se očituju u njegovim spasiteljskim djelima, osobito u djelima milosrđa prema slabima i grješnicima (7,50; 8,48.50; 18,42; 19,9-10). Isto tako, Isus je Gospodin.

Ta se titula koristila za označavanje Boga među Židovima kako bi se izbjeglo izgovaranje njegovog svetog imena. Ujedno se taj naziv koristio kada se nekoj osobi obraćalo s poštovanjem. Sveti Luka obilato koristi ovu titulu kada govori o Isusu, ukazujući tako na njegovo božansku narav od rođenja do potpunog očitovanja u uskrsnuću (2,11; 5,8.12; 7,6 itd.).

Isus je prema svetom Ivanu, opet, obećani Mesija Izraela i također Prorok (4,19; 6,14) i Učitelj (Rabbi) koji poučava (1,38.49; 3,2; itd.; 6,3.69; 7,14.28; 8,20). Ali u četvrtom evanđelju ovo otkrivenje dobiva veću teološku dubinu. Kao i u drugim evanđeljima, Isus je Sin Božji, ali sveti Ivan naglašava da je on „Sin”, Jedinorođenac (1,14.18), jedini istinski Sin, kojemu je Bog Otac na drugačiji način negoli je to drugim ljudima (20,17). Zapravo, jedno je s Njim (10:30; 5:19-21.23.26; 14:11).

Nadalje, kao Sin Božji, Isus je i ranije postojao (1,30; 8,58). Postao je tijelo i nastanio se među ljudima (1,1-14). To je vječna Očeva Riječ, Logos, koji je stvorio i održava svijet (1,1-3), i poslan je kao konačna i odlučujuća Riječ Božja čovječanstvu da otkrije ljudima tko je Bog (17, 25). On je onaj u kojemu se ostvaruju neke osobine koje su se Bogu pripisivale u Starom zavjetu: Isus je Kruh života (6,35.51), Svjetlo svijeta (8,12), Vrata (ovcama) (10, 7,9), Dobri pastir (10,11,14), Uskrsnuće i život (11,25), Put, istina i život (14,6), Trs (15,1,5). On je, dakle, onaj koji može koristiti izraz „Ja jesam” u apsolutnom smislu, bez predikata (8,28.58; 18,5), da ukaže na svoju božansku narav. Ali on je također „Sin Čovječji”, pravi čovjek, koji je sišao s neba da umre (1,51; 3,13; 6,62), Jaganjac Božji koji uzima grijeh svijeta umirući na križu (1, 29.36; usp. 19,14).

U svakom slučaju, evanđelja nisu knjige koje prikazuju Isusa kao lik iz prošlosti. Oni su aktualna riječ, u kojoj je Isus uvijek živ. Iz tog je razloga sveti Josemaría mogao savjetovati: »Živi zajedno s Kristom. Trebaš biti u Evanđelju poput jednog od likova koji živi s Petrom, Ivanom, Andrijom...jer Krist i sada živi: „*Jesus Christus, heri et hodie, ipse et in saecula!*” - Isus Krist živi!, danas kao jučer: On je isti u vijeke vijekova.« (*Kovačnica*, 8)

Juan Chapa

Temeljna bibliografija

— II. vatikanski sabor , *Dei Verbum*, br. 18-19

—*Katekizam Katoličke Crkve*, br. 124-127.

Preporučena literatura

—Bogoslovni fakultet Sveučilišta u Navarri, „Introducción a los Santos Evangelios” i „Introducciones” za svako evađelje, u *Sagrada Biblia. Nuevo Testamento*, Pamplona: Eunsa, 2008, 35-45; 58-66; 239-248; 363-374; 557-567. (Postoji prijevod na engleski).

---

pdf | document generated
automatically from [https://opusdei.org/
hr-hr/article/tema-11-evandeosko-
svjedocanstvo/](https://opusdei.org/hr-hr/article/tema-11-evandeosko-svjedocanstvo/) (3.04.2026.)